

УПРАВЛІННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ТА ЗЕМЛЕУСТРІЙ

УДК 332.2:332.3

<https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.01>

ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ У СИСТЕМІ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НААН

А. М. Третяк, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України
E-mail: tretyak2@ukr.net

Й. М. Дорош, доктор економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України

В. М. Третяк, доктор економічних наук, професор

К. О. Дюміна, аспірантка*

E-mail: belchina1991@gmail.com

Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління
Мінприроди України

Анотація. Досліджено питання просторової організації та взаємодій, впливу процесів просторового розвитку науково-дослідницького землекористування в системі НААН. Просторовий розвиток багатомірних еколого-економічних систем у сучасних умовах потребує нового методологічного обґрунтування підходів до синергетичного вивчення економіки наукових досліджень як взаємодії мікроекономічних агентів, регіональних, національних і глобальних взаємодій, у т. ч. дослідження різних просторових форм організації землекористування наукових установ і підприємств як осередків координації та акумуляції екологічних, економічних і соціальних взаємозв'язків між окремими економічними суб'єктами, територіальними громадами чи регіонами.

Обґрунтовано, що в системі НААН ефективність просторової економіки науково-дослідницького землекористування зумовлена зональними, територіальними та внутрігосподарськими особливостями організації науково-дослідницького землекористування. Відповідно, обґрунтовано необхідність встановлення диференційованого режиму використання, охорони та відтворення земельних (грунтових) та інших природних ресурсів згідно з функціональним зонуванням науково-дослідницького землекористування, зокрема виділення таких його зон: 1) зона науково-дослідних полів; 2) зона

вирощування елітного насіння та садивного матеріалу сільськогосподарських культур; 3) зона регульованого використання; 4) зона збереження цінних для аграрної науки агроґрунтових, природоохоронних та історико-культурних комплексів і об'єктів; 5) господарська зона.

Ключові слова: просторове планування, науково-дослідницьке землекористування, територіальний землеустрій.

Актуальність.

Дослідження розвитку економічної думки свідчить, що більшість вчених – представників класичних економічних шкіл при вивченні проблем розвитку національної економіки спираються, у першу чергу, на часову складову, не приділяючи при цьому належної уваги просторовим аспектам. У цьому аспекті, англійський дослідник професор М. Блауг відзначив ізольованість просторової науки від класичних економічних теорій та дослідження останніми економічних явищ поза їх просторовими характеристиками [1, с. 568].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Ігнорування класичними школами просторових факторів досліджували чимало всесвітньовідомих вчених сучасності, зокрема Х. Бос, У. Ізард, П. Кругман. На необхідність врахування просторових факторів в економічних дослідженнях звертає увагу й Нобелівський лауреат з економіки (2008 р.) П. Кругман (США), який зауважує, що «економіка існує та посідає місце на мапі...» [2].

Незважаючи на те, що низка провідних українських вчених, зокрема, М. І. Долішній, С. І. Дорогунцов, В. С. Кравців, А. Г. Мазур, І. Р.

Михасюк, Л. Т. Шевчук та багато інших розглядають у своїх працях цю проблематику, дослідження проблем просторового розвитку ще не перебувають у центрі уваги української економічної науки в цілому, і аграрної зокрема.

Водночас, процес формування загальної цілісної методології дослідження проблем просторового розвитку аграрної науки та створення ефективного механізму його регулювання в дослідженнях наукових установ НААН ще далекий від вимог сучасної просторової економіки. На нашу думку, він повинен здійснюватись у напрямі максимального використання наукового доробку представників різних галузей знань, предметом яких є планування і землевпорядкування територіального простору землекористування наукових установ та підприємств в системі НААН.

Саме через узагальнення вихідних положень численних наукових теорій є можливим теоретичне обґрунтування комплексної системи управління просторовим розвитком землекористування установ та підприємств НААН та підвищення ефективності його функціонування в цілому, забезпечить підвищення ефективності аграрних досліджень. Усе вищезазначене й зумовлює потребу у вивченні їх систематизації та адаптації до умов сьогодення. Недостатнє врахування

* Науковий керівник - доктор економічних наук, професор В. М. Третяк

просторових (територіальних) особливостей розвитку науково-дослідницького землекористування суттєво звужує практичну цінність рекомендацій вчених НААН.

Мета дослідження – визначення просторових (територіальних) особливостей розвитку науково-дослідницького землекористування НААН України.

Результати дослідження та їх обговорення.

Кожний етап соціально-економічного та суспільного поступу трансформує умови просторової організації, у тому числі самоорганізації, підприємницької діяльності відповідно до нових викликів і завдань просторового розвитку бізнесу та суспільства загалом. Значна частина українських учених поділяє думку, що в основі поняття «територіальна організація» закладено ознаку розміщення об'єктів для отримання економічного та соціального ефекту. Адже територіальна організація потребує обґрунтування наукових основ розміщення виробництва і підприємств з урахуванням їх економічної ефективності та можливої екологічної шкоди [3].

Наприклад, А. М. Третяк [4, с. 285–286] вводячи поняття «територіальний землеустрій» як просторову землевпорядну організацію території, констатує, що він охоплює різні галузі економіки, різного характеру організації, підприємства, установи: сільськогосподарські, промислові, транспортні і т. д. Характерною рисою територіального землеустрою, на його думку, є те, що «територіальний землеустрій» одночасно проводиться на території рад або групи землеволодінь і землекористувань, а іноді й на території цілих адміністративних районів.

Отже, просторова організація включає комплекс процесів цілеспрямованої економічної діяльності суб'єктів підприємництва, у тому числі і науково-дослідницької в аграрній сфері (доповнено авторами), на певній території і є результатом (продуктом) територіальної економічної діяльності в минулому і сучасному періоді, механізмом розміщення нових об'єктів, системою відносин між суб'єктами господарювання і місцевою владою та громадами, формою територіальної інтеграції виробництва і розселення населення [5, с. 16].

Разом з тим, питання просторової організації науково-дослідницької діяльності в аграрній сфері виходять за межі наявних моделей та інструментів сучасної економічної теорії, адже у межах аграрної науки вже існує частина теоретичних можливостей відповіді на питання оптимального розміщення факторів наукових аграрних досліджень для одержання найкращого мікроекономічного ефекту, впливу просторових економічних процесів на рівень і динаміку розвитку національної аграрної науки, які механізми державної економічної політики необхідні для стимулювання економічних суб'єктів у контексті просторового розміщення науково-дослідницького землекористування. Проте експериментальні можливості поки що відсутні.

Розглянемо дану проблему на прикладі організації науково-дослідної діяльності у сфері аграрної науки одного із землекористувань системи НААН – Державного підприємства дослідного господарства «Асканійське». Так, у контексті просторового розвитку наукових досліджень НААН у Херсонській області важливими є напрями:

- збереження природного біорізноманіття;
- зменшення розораності земель та боротьба із опустелюванням;
- зменшення деградаційних процесів на зрошуваних землях та підвищення ефективності їх використання і водних ресурсів;
- формування системи інтеграційного управління землекористуванням та водокористуванням;
- забезпечення просторової стабільності землекористування, що використовується для наукових цілей.

Зупинимося коротко на окремих із них. Напрямок збереження природного біорізноманіття пов'язаний із розміщенням землекористування ДПДГ «Асканійське» у буферній зоні Біосферного заповідника «Асканія Нова», який теж перебуває у системі наукових досліджень НААН. Включення заповідника «Асканія-Нова» до міжнародної системи біосферних заповідників стало не лише підтвердженням особливої унікальності та наукової ваги екосистем, що охороняються, але й передбачило його участь у глобальній системі біосферного моніторингу. Статус біосферного заповідника передбачає утримувати «крім найважливіших біомів світу, ландшафти, які виникли в результаті застосування традиційних методів землеробства, а також деградовані екосистеми, які не втратили здатність до відновлення» [6]. Згідно з цим положенням, Територія біосферного заповідника «Асканія-Нова», загальною площею 33 397,6 га, включає [7,8]:

- заповідне ядро площею 11 054 га у складі Північної та Південної ділянок цілинного степу та пасовищ Великого Чапельського поду;
 - буферну смугу навколо заповідного ядра (куди входить і землекористування ДПДГ «Асканійське», рис. 1);
 - зону дослідно-експериментального господарювання в межах дослідних господарств «Асканія-Нова», «Молочне», «Маркєєво» Інституту тваринництва степових районів та «Асканійське» Інституту зрошуваного землеробства Української Академії Аграрних наук.
- Таке просторове зонування біосферного заповідника передбачає на дуже компактній території практично повний і послідовний ряд усіх характерних для даного регіону природно-господарських геосистем. Серед них:
- цілинний степ з різним режимом (абсолютно заповідна, перелогі, сінокоси, пасовища Великого Чапельського поду) і терміном заповідання (з 1898, 1927, 1966 р.);
 - богара з давністю освоєння 25, 40, 80 років;
 - зрошені землі (термін зрошення від 15 до 35 років), куди входять і землі ДПДГ «Асканійське», (рис. 2);
 - зрошуваний ботанічний парк (термін зрошення дерев від 20 до 100 років);
 - пасовища в межах землекористування господарств.

Територія біосферного заповідника межує із заповідним степом, через який пролягає стародавній Азово-Чорноморський міграційний шлях птахів (рис. 3). Буферна смуга біосферного заповідника сприяє зосередженню птахів під час прольотів. Разом з тим, встановлення ширини та меж буферної смуги потребують додаткових досліджень.

Проблеми напряму зменшення розораності та боротьби із опустелюванням характеризує землекористування ДПДГ «Асканійське», яке має

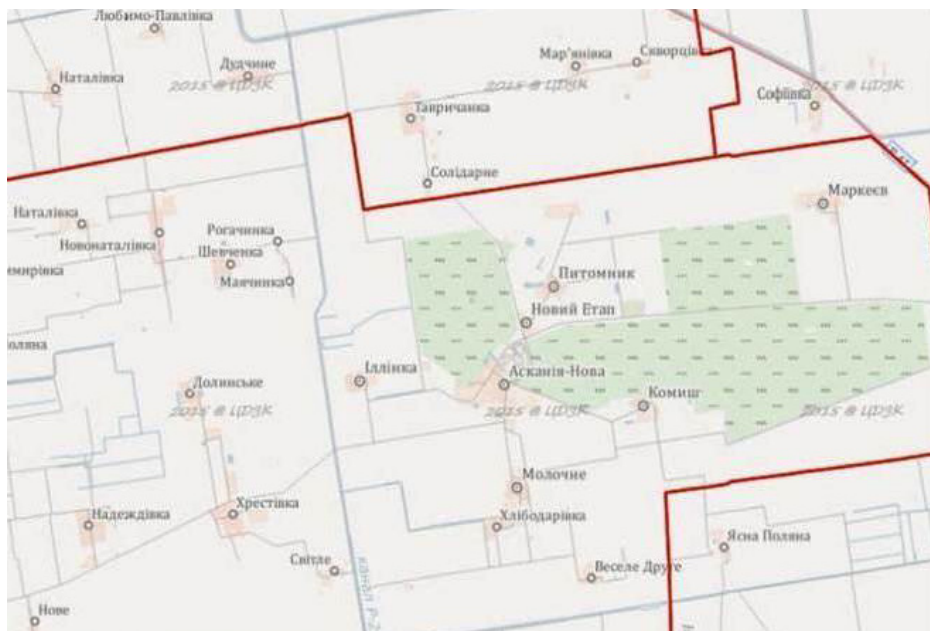

Рис. 1. Межі буферної смуги Біосферного заповідника «Асканія Нова» із включенням землекористування ДПДГ «Асканійське»

1. Землекористування ДПДГ «Асканійське»

2. Фрагмент системи землекористування у буферній смузі Біосферного заповідника «Асканія Нова»

Рис. 2. Характеристика зрошуваних земель у системі землекористування ДПДГ «Асканійське»

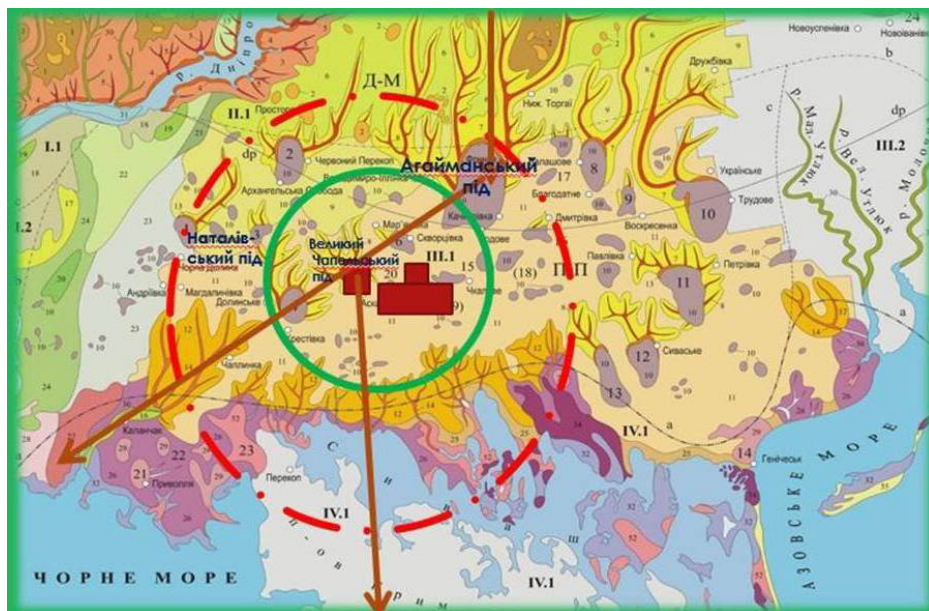

Рис. 3. Додова взаємодія рідкісних птахів Біосферного заповідника «Асканія Нова» із навколишніми землекористуваннями

високий (критичний) рівень сільськогосподарської освоєності – 95,5%, тоді як по Україні він становить 53,9%, а по Херсонській області – 51,5% (див. таблицю). Рівень розораності сільськогосподарських угідь, відповідно, сягає 99,4%, 78,4 % та 90,3%.

Тільки завдяки зрошенню в межах землекористування створюється необхідний мікроклімат для вирощування сільськогосподарських культур. Проте такий стан інтенсивного використання земель потребує постійного моніторингу і відповідного наукового обґрунтування щодо екоагросистеми землекористування та землеробства.

Зазначені фактори, що впливають на просторове розміщення системи науково-дослідницького землекористування мають зональний характер. Проте, до просторового його формування має відношення територі-

альна та внутрішня організація використання і охорони земель ДПДГ «Асканійське». Зокрема, це встановлення диференційованого режиму використання, охорони та відтворення земельних (грунтових) та інших природних ресурсів згідно з функціональним зонуванням науково-дослідницького землекористування, зокрема виділення таких його зон [10, 11]:

- *зона науково-дослідних полів* – призначена для здійснення фундаментальних досліджень у сфері землеробства, у т.ч. на зрошуваних і осушених землях, рослинництва, садівництва, виноградарства, охорони ґрунтів та відновлення найбільш цінних корисних властивостей землі й природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених Положенням про науково-дослідні поля, яке за-

**Порівняльна характеристика рівня розораності земельного фонду
ДПДГ «Асканійське» станом на 01.01.2016 року [9]**

Регіон, область, господарство	Рілля		
	Загальна площа, тис. га	Від загальної площі земель, %	Від загальної площі с.-г угідь, %
Україна	32541,3	53,9	78,4
Херсонська	1777,9	51,5	90,3
ДПДГ «Асканійське»	5,57	95,5	99,4

тверджується президією НААН за поданням вчених рад науково-дослідних установ;

- *зона виращування елітного насіння та садивного матеріалу сільськогосподарських культур* – призначена для розміщення селекційно-насінницьких сівозмін ділянок виращування нових сортів плодово-ягідних, винограду та хмелю з урахуванням умов виращування оригінального та елітного насіння, дотримання технологій та сортової агротехніки, режим якої визначається проектом землеустрою щодо організації території;
- *зона регульованого використання* – призначена для розміщення спеціальних кормових сівозмін із виращуванням кормів для потреб племінного поголів'я худоби, експериментальних досліджень на зрошуваних і осушених землях, пропаганди наукових розробок, випробування нової техніки і технологій, режим якої визначається проектом землеустрою щодо організації території;
- *зона збереження цінних для аграрної науки агроґрунтових, природоохоронних та історико-культурних комплексів і об'єктів*, режим якої визначається законодавством України та Президією НААН України;
- *господарська зона* – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання

завдань, покладених на наукову установу, у тому числі дослідне господарство та підприємство.

Внутрішня організація використання і охорони земель та інших природних ресурсів зумовлена проектуванням розміщення (організацією) дослідних та полів і їх робочих ділянок сівозмін.

Висновки і перспективи.

На сьогодні процес теоретичного й методологічного осмислення наукової системи, яка б описувала питання просторової організації та взаємодій, впливу процесів просторового розвитку науково-дослідницького землекористування в системі НААН з урахуванням макро- і мікроекономічної динаміки, перебуває на початковій стадії і потребує подальшого вивчення. Адже просторовий розвиток багатомірних еколого-економічних систем у сучасних умовах потребує нового методологічного обґрунтування підходів до синергетичного вивчення економіки наукових досліджень як взаємодії мікроекономічних агентів, регіональних, національних і глобальних взаємодій, у т. ч. дослідження різних просторових форм організації землекористування наукових установ і підприємств як осередків координації та акумуляції екологічних, економічних і соці-

альних взаємозв'язків між окремими економічними суб'єктами, територіальними громадами чи регіонами. У системі землекористування НААН ефективність просторової економіки зумовлена зональними, територіальними та внутрігосподарськими особливостями організації науково-дослідницького землекористування.

Список використаних джерел:

1. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе / М. Блауг ; пер. с англ. ; 4-е изд. – М. : Дело Лтд, 1994. – 720 с., с. 568.
2. Кругман П. Пространство: последний рубеж / П. Кругман // Пространственная экономика. – 2005. – № 3. – С. 121–126.
3. Ковальська Л. Л. Територіальна організація роздрібної торговельної мережі регіонів України: оцінка та механізми забезпечення її раціональності : монографія / Л. Л. Ковальська, О. Ю. Чужкова ; Луцький національний технічний університет. – Луцьк, 2011. – 216 с., с. 320.
4. Третяк А. М. Землеустрій в Україні: теорія, методологія : монографія / А. М. Третяк. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2013. – 488 с.
5. Фащевський М. І. Методологічні засади територіальної організації господарства / М. І. Фащевський // Територіальна організація суспільства: розуміння категорії : матеріали теоретико-методологічного семінару, Інститут географії НАН України, 4 та 11 березня 2010 р. / наук. ред. Г. П. Підгрушний ; Інститут географії НАН України. – 2010. – Вип. 1. – С. 15–18.
6. Екологічне законодавство України : зб. нормат. актів. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 416 с.
7. Моніторинг та науково-методологічні засади збереження природних екосистем / В. В. Шаповал, І. К. Поліщук, В. П. Думченко [та ін.] // Охорона, дослідження та пропаганда збереження біорізноманіття в Біосферному заповіднику «Асканія-Нова». – Асканія-Нова, 2017. – С. 12–21.
8. Проект організації території та охорони природних комплексів біосферного заповідника «Асканія-Нова» ім. Ф. Е. Фальц-Фейна, селище Асканія-Нова Чаплинського району, Херсонської області. ДП «Головний науково-дослідний та проектний інститут землеустрою. – 2003. – 673 с.
9. Екологія землекористування : навч. посіб. / [А. М. Третяк, О. С. Будзяк, В. М. Третяк та ін.]. К. : Інститут екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. – 178 с.
10. Про особливості правового режиму земель сільськогосподарських науково-дослідних установ та навчальних закладів : проект закону України. Авт. колектив : А. М. Третяк, В. М. Другак. – НААН, 2016. – 12 с.
11. Третяк А. М. Правові та екологічні проблеми внутрішньої організації території землекористувань підприємств, установ, організацій і громадян в Україні / А. М. Третяк, В. М. Третяк, К. О. Дюміна // Землеустрій, кадастр та моніторинг земель. – 2018. – № 2. – С. 91–96.

References

1. Blaug, M. (1994). Ekonomicheskaia mysl v retrospektive [Economic Thought Retrospective.] (M. Blaug, Trans.) 4th ed. Mykolaiv, 568.
2. Krugman, P. (2005). Prostranstvo: poslednii rubezh [Space: the last boundary.] Spatial economy, 3, 121–126.
3. Kovalska, L. L., Chuzhkova, O. Yu. (2011). Terytorialna orhonizatsiya rozdribnoi torhiv-elnoi merezhi rehioniv Ukrainy: otsinka ta mekhanizmy zabazpechenay ii ratsionalnosti. Monografiia [Territorial organization of the retail trade network of the regions of Ukraine: assessment and mechanisms for ensuring its rationality: Monograph]. Lutsk, 320.
4. Tretiak A. (2013). Zemleustrii v Ukrainy: teoriya, metodolohiya. Monografiia. [Land Management in Ukraine: Theory, Methodology. Monograph.] Kherson, 488.

5. Fashevsky M. I. (2010). Metodolohichni zasady terytoialnoi orhanizatsii hospodarstva [Methodological principles of territorial organization of economy]. Terytorialna orhanizatsiia suspilstva: rozuminnia katehorii. [Territorial organization of society: understanding category]. Materialy teoretyko-metodolohichogo seminaru. [Materials of theoretical and methodological seminar], Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, 1, 15–18.
6. Ekolohichne zakonodavstvo Ukrainy: zbirnyk normatyvnyh aktiv (2001). [Environmental Law of Ukraine: Coll. Normat. Act. – K.: Yurinkom Inter, 2001].
7. Gavrilenko, V. C. Shapoval, V. V., Polishchuk I. K. (2017). Monitorynh ta naykovo-metodolohichni zasady zberezhenia ekosystem [Monitoring and scientific and methodological principles of conservation of natural ecosystems]. Ohorona, doslidzhennia ta propahanda zberezhenia bioriznomanittia v Biosfernomu zapovidnyku Askaniia-Nova, 12–21 [Protection, research and promotion of biodiversity conservation in the Askaniya-Nova Biosphere Reserve] – Askania-Nova.
8. Proekt orhanizatsii terytorii ta ohoronu pryrodnyh kompleksiv biosferneho zapovidnyka Askaniia-Nova im. E. Falz-Fein [Project of organization of territory and protection of natural complexes of biosphere reserve “Askania-Nova” them. F. E. Falz-Fein], settlement Askaniya-Nova Chaplinsky district, Kherson region. State Enterprise “Main Research and Design Institute of Land Management, 2003, 673.
9. Tretiak, A., Budziak, O. S., Tretiak, V. eds. (2017). Ekolohiia zemlekorystuvannia [Ecology of land use: teaching.] K.: Institute for Environmental Management and Sustainable Use. (Library of Environmental Knowledge), 178 [in Ukraine].
10. Proekt zakonu Ukrainy «Pro osoblyvosti pravovoho rehymu zemel naukovo-doslidnyh ustanov ta navchalnyh zakladiv. Avtory: Tretiak, A., Druhak, V. (2016) [Draft Law of Ukraine “On the Peculiarities of the Legal Regime of Land of Agricultural Research Institutions and Educational Institutions”. Authors: Tretiak A., Drugak V.], NAAS, 12.
11. Tretiak A., Tretiak V., Diumina K. (2018). Pravovi ta ekolohichni problemy vnutrishnei orhanizatsii terytorii zemlekorystuvan pidpnyemstv, ustanov, orhanizatsii i hromadian v Ukraini. [Legal and environmental problems of internal organization of land use areas of enterprises, institutions, organizations and citizens in Ukraine]. Zemleustrii, kadastr ta monitorynh zemel [Land system, inventory and land monitoring], 2, 91–96 [in Ukraine].

**Tretyak A., Dorosh Y, Tretyak V,
Dyumina K.**

**SPATIAL PLANNING OF LAND USE IN
THE SCIENTIFIC RESEARCH SYSTEM OF
THE NATIONAL ACADEMY OF AGRARIAN
SCIENCES OF UKRAINE**

[https://doi.org/10.31548/
zemleustriy2018.03.01](https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.01)

Abstract. *The issue of spatial organization and interactions, the influence of spatial development processes of research land use in the NAAS system is investigated. The spatial development of multidimensional ecological-economic systems in modern conditions requires a new methodological substantiation of approaches to the synergetic study of the economics of scientific research as the interaction of microeconomic agents, regional, national and global interactions, including the study of various spatial forms of land-use organization of scientific institutions and enterprises as centers coordination and accumulation of environmental, economic and social relationships between individual economic entities, territorial associations or regions.*

It has been substantiated that, in the NAAS system, the effectiveness of the spatial economy of research land use is determined by the zonal, territorial, and intrafarm features of the organi-

zation of research land use. Also justified is the need to establish a differentiated mode of use, protection and reproduction of land (soil) and other natural resources in accordance with the functional zoning of research land use, in particular, the allocation of such zones: 1) the area of research fields; 2) the area of growing elite seeds and planting material of agricultural crops; 3) a zone of regulated use; 4) the zone of conservation of agro-soil, environmental, historical and cultural complexes and objects valuable for agrarian science; 5) economic zone.

Keywords: space planning, research land use, territorial land management.

**Третяк А. Н., Дорош И. М.,
Третяк В. Н., Дюмина К. О.**

**ПРОСТРАНСТВЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ
ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ
НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ НААН**

[https://doi.org/10.31548/
zemleustriy2018.03.01](https://doi.org/10.31548/zemleustriy2018.03.01)

Аннотация. Исследован вопрос пространственной организации и взаимодействия процессов пространственного развития научно-исследовательского землепользования в системе НААН. Пространственное развитие многомерных эколого-экономических систем в современных условиях требует нового методологического обоснования подходов к синергетическому изучению экономики научных исследований как взаимодействия микроэкономических агентов, региональ-

ных, национальных и глобальных взаимодействий, в т. ч. исследование различных пространственных форм организации землепользования научных учреждений и предприятий как центров координации и аккумуляции экологических, экономических и социальных взаимосвязей между отдельными экономическими субъектами, территориальными объединениями или регионами.

Обосновано, что в системе НААН эффективность пространственной экономики научно-исследовательского землепользования обусловлена зональными, территориальными и внутрихозяйственными особенностями организации научно-исследовательского землепользования. Также обоснована необходимость установления дифференцированного режима использования, охраны и воспроизводства земельных (почвенных) и других природных ресурсов в соответствии с функциональным зонированием научно-исследовательского землепользования, в частности выделение таких его зон: 1) зона научно-исследовательских полей; 2) зона выращивания элитных семян и посадочного материала сельскохозяйственных культур; 3) зона регулируемого использования; 4) зона сохранения ценных для аграрной науки агропочвенных, природоохранных и историко-культурных комплексов и объектов; 5) хозяйственная зона.

Ключевые слова: пространственное планирование, научно-исследовательское землепользование, территориальное землеустройство.